

Dwojnych, Andrzej

Działalność pozaendeckich ugrupowań nacjonalistycznych na terenie Płocka i okolic w Drugiej Rzeczypospolitej

Notatki Płockie 48/4-197, 32-39

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DZIAŁALNOŚĆ POZAENDECKICH UGRUPOWAŃ NACJONALISTYCZNYCH NA TERENIE PŁOCKA I OKOLIC W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

Wprowadzenie

W okresie dwudziestolecia międzywojennego na terenie Polski istniała dość liczna grupa pozaendeckich ugrupowań nacjonalistycznych¹. Szczególnie duży ich przyływ miał miejsce w latach 30. Niniejszy artykuł koncentruje się na przedstawieniu działalności takich organizacji na terenie miasta Płocka nie pomijając wszakże dla lepszego zobrazowania tematu powiatów płockiego, płońskiego i sierpeckiego. Obóz Narodowo - Radykalny i Obóz Zjednoczenia Narodowego zostały potraktowane w nim szerzej, jako że ich działalność na omawianym obszarze była widoczna. Pozostałe omawiane w artykule ugrupowania tj. Związek Młodej Polski, Związek Młodych Narodowców, narodowi socjaliści i Zjednoczenie Chrześcijańsko - Społeczne nie zaznaczyły się właściwie niczym szczególnym, ale warto poświęcić po kilka ustępów działaczom owych mało znanych grup, którzy podejmowali próby działalności na terenie Płocka².

Artykuł został napisany w oparciu o materiały Archiwum Państwowego m. st. Warszawy, Archiwum Państwowego w Płocku, prasę płocką z okresu dwudziestolecia międzywojennego oraz wybraną literaturę przedmiotu. Zanim jednak przejdziemy do charakterystyki wspomnianych ugrupowań należy przybliżyć pojęcie nacjonalizmu, które było cechą łączącą opisywane stronictwa.

Według Kazimierza Dziubka nacjonalizm to termin, *najczęściej określający postawę społeczno - polityczną lub ideologię stawiającą interesy własnego narodu poza wszelkie inne wartości, postulujące podporządkowanie innych narodów interesom własnego narodu, głoszące niechęć, nietolerancję i ksenofobię wobec innych narodów. (...) Skrajną formą nacjonalizmu jest szowinizm a w pewnych sytuacjach rasizm*³. Prawdziwość takiego sformułowania pojęcia zakwestionował Piotr Świercz, który pisze: *Weźmy (...) „Myśli nowoczesnego Polaka” Romana Dmowskiego, dzieła uważanego przecież za katechizm polskiego nacjonalizmu. Nie sposób znaleźć tam przykładów, że nacjonalizm głosi ksenofobię etc. (...) Zupełnym już nieporozumieniem jest określenie nacjonalizmu poprzez szowinizm, a zwłaszcza rasizm. Jeśli za szowinizm przyjąć postawę „wyrażającą się w bezkrytycznym stosunku do własnego narodu oraz w pogardzie do innych narodów” to doprawdy niełatwo znaleźć w polskim nacjonalizmie takiego nacjonalistę*⁴. Według Szymona Rudnickiego nacjonalizm interesy narodowe uznaje za naczelną, nawet kosztem prawa, zasad religii i moralności⁵. Tymczasem Leonard Rudowski, lider płockiego Obozu Narodowo - Radykalnego mówił w 1936 roku: *Wadą idei narodowej jest, gdy dobro narodu stawia ponad wszystko (egoizm narodowy), prawdziwa bowiem idea narodowa jest zawsze zgodna z nakazem sumienia religijnego, z nakazem etyki katolickiej*⁶. Czyżby Rudowski nie był nacjonalistą? Na podstawie wnikliwych badań

Bogumiła Grotta stwierdzić należy jednoznacznie, że Rudowski był reprezentantem nacjonalizmu, tyle że chrześcijańskiego⁷.

Już na powyższym przykładzie widać, jak trudno zdefiniować jest proste w potocznym mniemaniu pojęcie nacjonalizmu. Chcąc jedynie zasygnalizować sam problem, nie rozwodząc się już w niniejszym tekście nad nim, w podsumowaniu przyjmijmy formułę zaproponowaną przez P. Świercza. Otóż żeby ideologię uznać za nacjonalistyczną a polityka za nacjonalistę, muszą zaistnieć trzy łącznie występujące cechy. Pierwszą jest postulat, aby naród posiadał państwo. Drugą utożsamianie się z całością dziejów narodu i jego tradycji. Trzecią uznanie interesu narodowego za jeden z najistotniejszych elementów aksjologii społeczno-politycznej, choć wcale nie musi być to wartość absolutna⁸.

1. Obóz Narodowo - Radykalny

W kwietniu 1934 roku do Płocka zawitał Jan Mosdorf⁹, jeden z przywódców nowo powstałego Obozu Narodowo - Radykalnego¹⁰. Bardzo prawdopodobne, że właśnie wówczas doszło do pierwszych rozmów w sprawie utworzenia oddziału nowego ugrupowania w Płocku. Ostatecznie koło powstało w połowie maja. Jego władze tworzyli adwokat Leonard Rudowski (kierownik) oraz trójka kupców: Władysław Mikłaszewicz (zastępca kierownika), Gustaw Nowak (sekretarz) i Stanisław Antczak (skarbnik)¹¹. W końcu maja powstała druga placówka ONR na terenie powiatu płockiego - w Starożrebach. Oddział ten 30 maja zorganizował publiczne zgromadzenie w podwórzu domu Bolesława Zdziarskiego, na którym Rudowski poruszał sztandarowy temat oenerowców tj. „odrzydzenie” Polski. Na zebranie Zdziarski zaprosił niejakiego Berka Brecha, Żyda ze Starożreb, którego zamierzano wrzucić do stawu. Komendant Policji Państwowej w Starożrebach z uwagi na brak zezwolenia na odbycie zgromadzenia pod gołym niebem oraz z racji na niebezpieczeństwo grożące Żydowi i mogące powstać awantury, zgromadzenie rozwiązał¹².

Oprócz dwu wyżej wymienionych oddziałów wiadomo, że wiosną 1934 roku utworzony został płocki Wydział Powiatowy ONR, na czele którego stanął młody adwokat Jerzy Staszewski¹³.

W czerwcu wzmożoną działalność mężów zaufania ONR zaobserwowano także w sąsiadującym z płockim powiecie płońskim. Na terenach gmin Sarbiewo i Sarnowo działał Wacław Barciński, ziemianin z Baboszewa, były kierownik Wydziału Powiatowego OWP, który oddział ONR zorganizował we wsi Korzybie gm. Sarbiewo¹⁴.

15 czerwca nacjonaści ukraińscy zamordowali ministra spraw wewnętrznych Bronisława Pierackiego. Władze państwowe oskarżyły o zabójstwo działaczy ONR. W całym kraju rozpoczęły się aresztowania. Nie inaczej

było w Płocku. 16 czerwca zostało aresztowanych w powiecie płockim dziewięciu oenerowców, wśród nich Rudowski i Nowak¹⁵. Pomimo, że po kilku dniach wszyscy zostali zwolnieni, nie mogli dłużej oficjalnie działać, ponieważ 10 lipca ONR został oficjalnie zdelegalizowany na terenie całego kraju¹⁶. Zakończył się pierwszy, krótki okres legalnego funkcjonowania stronnictwa. Obóz rozpoczął działalność na polu konspiracyjną.

Zdelegalizowany ONR wznowił prace znacznie osłabiony i rozbity. Nie udało się sierpniowa próba wznowienia działalności w oparciu o Związek Młodych Narodowców¹⁷. W rezultacie z końcem 1934 roku płocki działacz zaczął powoli wstępować do organizacji endeckich. Rudowski znalazł się w Wydziale Powiatowym Sekcji Młodych SN w Płocku. Nowak stanął na czele płockiego koła miejskiego Sekcji Młodych¹⁸. Antczak i Mikłaszewicz z początkiem 1935 roku wstąpili do Stronnictwa Narodowego¹⁹. Staszewski z czasem został nawet prezesem Powiatowego Zarządu SN w Płocku. Podobnie było w Płońsku. Barciński został wiceprezesem tamtejszego SN²⁰. W sumie według działacza płockiego SN Teodora Grabeckiego 70% byłego ONR przeszło do SN²¹. Siła płockiego nurtu narodowo-radykalnego wzrosła jesienią 1936, gdy do Płocka z inicjatywy działacza SN Jerzego Kwasieberskiego zawiązał Witold Pawłowski, dotychczasowy aktywny działacz ONR we Włocławku²². Wstępowanie oenerowców w szeregi SN było działaniem o charakterze taktycznym. Nie zamierzali się oni bowiem wyżyć samodzielności, a szukali jedynie możliwości ujawnienia się poprzez którąś z legalnie działających organizacji. Wybór padł na struktury endeckie²³. Fakt, że narodowo - radykalni aktywiści nie posiadali dostatecznego wpływu na ośrodek decyzyjny Narodowej Demokracji spowodował jednak, że jeszcze w roku 1936 czołowi działacze na czele z Rudowskim i Nowakiem zaprzestali pracę na terenie Sekcji Młodych SN i z powrotem rozpoczęli działalność na konto ONR. Mimo opuszczenia przez część osób organizacji endeckich, frakcja oenerowców w płockim SN u końca lat 30. była dość silna, co zresztą przekładało się na spotęgowanie radykalizmu działania miejscowej endecji. Współpraca ONR ze SN układała się w Płocku znośnie właściwie do wybuchu wojny. Dowodzi tego choćby fakt, że w ostatnich wyborach samorządowych przed wybuchem II wojny światowej działacze oenerowscy startowali zgrupowani z działaczami SN (a nawet Stronnictwa Ludowego) na listach Bezpartyjnego Katolicko-Narodowego Komitetu Wyborczego. Rudowski uzyskał wówczas mandat radnego, co świadczy o całkiem widocznym poparciu nurtu narodowo - radykalnego wśród ówczesnych płoczan²⁴. Fakt odsunięcia na bok sporów pomiędzy nurtem narodowym i narodowo - radykalnym doceniony został przez dziennik „ABC” wokół którego skoncentrowały się po zdelegalizowaniu ONR władze jednego z dwu odłamów organizacji²⁵.

W latach 1935-1939 daje się zauważyć aktywność płockich oenerowców szczególnie na dwu płaszczyznach. Pierwsza to walka o unarodowienie handlu i rzemiosła, której nieodłącznym elementem był masowy i momentami bardzo agresywny antysemityzm²⁶ (antyżydowskie wystąpienia na terenie Płocka działacze oenerowskich i endeckich opisał Michał Sokolnicki²⁷, dlatego w niniejszym artykule omawiane są jedynie pobieżnie). Druga to

agitacja mająca na celu propagowanie programu ONR odbywająca się poprzez aktywne uczestnictwo w kursach i odczytach na terenie organizacji społecznych i politycznych a także poprzez publikacje w czasopiśmie. Oczywiście obydwa sposoby działalności zajął się ze sobą, co autor postara się przybliżyć w dalszej części artykułu.

Jeżeli chodzi o kwestię pierwszą to jej rozpoczęcie można datować na koniec 1934 roku. Wtedy to działacze Sekcji Młodych SN z inicjatywy Nowaka założyli w Płocku na Nowym Rynku biura skupu zboża i pod tym pretekstem prowadzili werbunek członków i urządzali konferencje²⁸. Z początkiem 1935 roku Nowak rzucił hasło planowego zakładania w Płocku brakujących polskich sklepów i warsztatów rzemieślniczych. Akcją zamierzał prowadzić poprzez sprowadzanie fachowców z Poznańskiego. Miejscowi działacze nacjonalistyczni jego pomysły oceniali sceptycznie. Poparcie znajdował jedynie u kilku osób²⁹. Akcja nabrała jednak wyraźnego rozpędu w listopadzie po założeniu przez Nowaka płockiego koła Związku Polskiego (pełna nazwa: Związek Polski Popierania Polskiego Stanu Posiadania)³⁰. Była to jedyna płocka organizacja, która aż do wybuchu wojny znajdowała się pod decydującym wpływem ONR. Oprócz Nowaka, który prezesował Związkowi, w jego ścisłych władzach znalazł się bowiem Rudowski, pełniący funkcję kierownika działu propagandy zamiejscowej³¹. Związek Polski posiadał własną świetlicę, gdzie można było słuchać radia i czytać narodowe czasopisma, pomagał kupcom polskim np. w budowie straganów albo poprzez zbiórki pieniężne, ale i jednocześnie organizował pikety straganów żydowskich, nieregularnie wydawał pismo „Przebudzenie” zawierające antysemickie treści i kolportował ulotki antyżydowskie podpisywane przez „Narrad” (skrót od słów: narodowy i radykalny)³². Swoją działalność na niwie walki o unarodowienie gospodarki oenerowcy prowadzili nie tylko poprzez Związek Polski. Znajdowali się w ścisłych władzach działającej w mieście Polskiej Chrześcijańskiej Kasy Bezprocentowej³³. Nowak prezesował oddziałowi Związku Drobnych Kupców w Płocku³⁴ oraz był w zarządzie Stowarzyszenia Kupców Polskich³⁵. W 1936 roku wydał broszurę „Przyczyny kryzysu i drogi wyjścia w Polsce”, którą rozesał do oddziałów stowarzyszeń kupieckich i do jednostek organizacyjnych SN. Teza główna broszury Nowaka brzmiała: przyczyną kryzysu społeczno - politycznego w Polsce są Żydzi³⁶. Warto jeszcze nadmienić, że Rudowski udzielał bezpłatnych porad prawnych w lokalu Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich³⁷. Mimo początkowych problemów w walce o unarodowienie życia gospodarczego po trzech latach działacze narodowo - radykalni mogli mówić o sukcesie. Otóż do końca 1937 roku w Płocku powstały 134 polskie przedsiębiorstwa, które dały utrzymanie około 630 Polakom³⁸. Handel żydowski zaczął wyraźnie podupadać³⁹.

Działalność oenerowców nie ograniczała się tylko do organizacji gospodarczych. Intensywną propagandę kierownictwo ONR prowadziło wśród płockiej młodzieży szkolnej, zwłaszcza wśród uczniów klas wyższych szkół średnich. W kwietniu 1937 w Płocku rozdawano ulotki z „Deklaracją ideową młodzieży narodowo - radykalnej”⁴⁰. W czerwcu z nakazu Rudowskiego prace wśród młodzieży szkolnej na terenie Płocka prowadzili: wśród młodzieży gimnazjalnej Jerzy Michalik, wśród młodzieży

Szkoły Handlowej Marian Dobaczewski, a wśród młodzieży szkół powszechnych Jan Zygmunt Jędrzejak. Wymienieni kolportowali tzw. „czarne listy” zawierające wykaz nazwisk Polaków płocczan utrzymujących stosunki handlowe bądź towarzyskie z Żydami wraz z odpowiednimi „epitetami”. Oenerowcy nie wahali się napadać słownie nawet na przedstawicieli wyższego duchowieństwa katolickiego⁴¹.

Pomimo tego liderzy płockiego ONR wykazywali aktywność na gruncie katolickich organizacji społecznych. W latach 1935-1936 działaczem Katolickiego Towarzystwa Dobroczyńności był Staszewski⁴². Szczególnie widoczna była działalność Rudowskiego na terenie Akcji Katolickiej, gdzie w centrali tejże Akcji oraz w poszczególnych dekanatach i katolickich Stowarzyszeniach Młodzieży Polskiej Męskiej i Żeńskiej wygłaszał referaty skrajnie prawicowe. Dość często wyjeżdżał poza teren powiatu płockiego a mianowicie do Gostynina, Sierpca, Płońska, Ciechanowa i Rypina⁴³. Tematyka odczytów była różna. Poruszał w nich udział inteligencji w Akcji Katolickiej, prądy społeczno - gospodarcze, polityczne czy sytuację prawną rodziny. Często przy okazji posiadały antykomunistyczne i antyżydowskie treści⁴⁴.

Dużą wagę działacze ONR przykładali do sprawności fizycznej. Rudowski postulował, by *nie kołacząc o zapomogi i poparcie, ale za to stawiając przed sobą ideał zdrowia i sprawności duchowej i fizycznej szerokich mas, [trzeba obudzić - przyp. AD] w nich poczucie obowiązku względem własnego Narodu i Państwa, poczucie płynące nie z nakazu zewnętrznego, ale z głębi pełnej świadomości obywatelskiej*⁴⁵. Stąd nie dziwi aktywność narodowo-radykalnych działaczy w płockim oddziale Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Szczególnie duże wpływy w „Sokole” oenerowcy osiągnęli w 1936 roku, kiedy to prezesem został Staszewski a wiceprezesem Rudowski⁴⁶.

Widoczna była aktywność członków ONR na polu organizacji endeckich. Przykładowo w październiku 1935 roku w Płocku kierownikiem kursu zorganizowanego przez Sekcję Wychowania Młodzieży SN został Stanisław Antczak. Uczestniczyło w nim 25 osób, tak więc była okazja do propagowania narodowo-radykalnych idei⁴⁷.

Na koniec jeszcze jedna ważna kwestia. Płoccy działacze narodowo - radykalni byli o wiele bardziej zbliżeni do odłamu ONR - ABC aniżeli do Ruchu Narodowo - Radykalnego Falanga⁴⁸. Przemawiają za tym dwa istotne fakty. A więc po pierwsze trwale odmawiali współpracy z obozem rządzącym. Wiązało się to z brakiem działalności w Płocku prorządowego Związku Młodej Polski w latach 1937-1938, gdy jego działalność oparta była o działaczy Falangi. Po drugie wykazywali się głównie radykalizmem działania, natomiast w ich wypowiedziach i artykułach brakowało radykalizmu programowego charakterystycznego dla Falangi. O wpływach tej ostatniej świadczyć może jedynie natarczywość z jaką Rudowski reklamował zgodność wszelkich głoszonych przez siebie poglądów z katolicyzmem⁴⁹.

2. Obóz Zjednoczenia Narodowego

21 lutego 1937 roku na antenie radiowej płk Adam Koc ogłosił deklarację ideową Obozu Zjednoczenia Narodowego⁵⁰. Przychylnie odniosło się do niej ziemiaństwo, mieszczaństwo i rzemieślnicy Ziemi Płockiej⁵¹. Przychyl-

nie komentowana była także na łamach płockiego prorządowego „Kuriera Mazowieckiego”⁵².

W marcu 1937 roku w powiatach płockim i sierpeckim OZN rozpoczął działalność. Wtedy to zaczęły odbywać się pierwsze zebrania głównie na terenie szeregu organizacji społecznych, rzemieślniczych i zawodowych, które zaczęły masowo zgłaszać chęć przystąpienia do Obozu⁵³. Początkowo aktywność OZN koncentrowała się przede wszystkim na wsi. Agitację prowadzono na gruncie niektórych ugrupowań politycznych⁵⁴. Przykładowo na początku kwietnia w Siecieniu w gminie Brudzeń na zebraniu Stronnictwa Chłopskiego Bolesław Markowski wygłosił przemówienie na temat deklaracji płk. Koca, zachęcając wszystkich obecnych do zapisywania się do OZN. Po przemówieniu kilku obecnych rolników zgłosiło gotowość akcesu⁵⁵.

Na początku lipca w lokalu Okręgowego Towarzystwa Organizacji i Kółek Rolniczych w Płocku odbyło się zebranie organizacyjne działaczy wiejskich OZN powiatu płockiego. Powołano tymczasowy Zarząd Powiatowy Sektora Wiejskiego⁵⁶ w składzie: poseł na Sejm Klemens Kaczorowski (przewodniczący), Izidor Puternicki (sekretarz), Leon Dorobek (skarbnik) oraz 11 członków. W sierpniu wymieniony skład zarządu został zatwierdzony na stałe. Nie próżnowali też działacze wiejscy powiatu płońskiego, gdzie również powołane zostały władze tymczasowe Sektora Wiejskiego. Znaleźli się w nich: Antoni Karwowski (przewodniczący), Aleksander Piekut, Aleksander Orłowski oraz po 2-3 przedstawicieli z każdej gminy z terenu powiatu jako członków. O ile właściwie wszyscy płoccy działacze wywodzili się z Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem, o tyle wśród płońskich zdarzali się byli członkowie bądź sympatycy Stronnictwa Narodowego⁵⁷.

Z półrocznym poślizgiem ruszyła akcja na terenie miast. W sierpniu OZN ustanowił stałe sekretariaty organizacyjne w Płocku i Płońsku⁵⁸. 15 września w Płocku odbyło się zebranie sektora miejskiego, na którym powołano do życia koło miejskie. Jego przewodnictwem objął Adam Beczkowicz. Zaraz po tym spotkaniu odbyło się posiedzenie płockiej Rady Obwodowej, na której wybrano 15 osób przeznaczonych do tworzenia i kierowania kołami na terenie poszczególnych gmin⁵⁹. Jesień była okresem martwym w działalności Obozu. Pewne ożywienie w powiecie płockim nastąpiło w listopadzie. Odbyło się wtedy zgromadzenie przy uczestnictwie 600 osób oraz kilka zebrań. Założono też 2 nowe koła w Łubkach i w Starożrebach⁶⁰.

Ustąpienie w styczniu 1938 roku szefa OZN płk. Koca i mianowanie na jego miejsce Stanisława Skwarczyńskiego zaskoczyło nie tylko opinię społeczną Mazowsza ale i sfery ściśle związane z sanacją. Ogólnie fakt ten został radośnie przywitany przez lewicujących działaczy obozu rządzącego, natomiast działacze o nastawieniu narodowym niechętnie przyjęli tę wiadomość. Zmiana była komentowana jako fiasko dotychczasowej polityki OZN i „skręt w lewo”⁶¹.

Zimą i wiosną OZN rozpoczął akcję na terenie związków zawodowych. Płoński oddział Centralnego Związku Robotników Przemysłu Chemicznego postanowił jednogłośnie uchwałą przystąpić do Obozu. Ruch werbunkowy zanotowano w Sochocinie powiatu płońskiego. Na

walnym zebraniu oddziału Centralnego Związku Zawodowego Robotników Przemysłu Chemicznego w RP po dokonaniu wyboru zarządu obecni (w sumie 60 osób) podjęli uchwałę przystąpienia do OZN⁶². Działalność w ramach związków rozpoczęli też działacze płocki. W lutym w Płocku w ramach Zjednoczenia Polskich Związków Zawodowych powstał oddział Polskiego Związku Zawodowego Kelnerów i Pokrewnych Zawodów⁶³.

W kwietniu w Płońsku Obóz brał udział w akcji przeciwko świętowaniu 1 maja rozlepiając i kolportując ulotki „Obywatele - Polacy” nawołujące do bojkotu święta podpisane przez ZPZZ⁶⁴. W maju w Płocku odbyło się zgromadzenie robotnicze z inicjatywy OZN, które odbyło się przy frekwencji około 800 obecnych⁶⁵.

Wiosną 1938 roku zostało utworzone Prezydium Okręgu Warszawskiego, Rada Okręgowa i wyznaczeni przewodniczący we wszystkich powiatach. Przewodniczącym powiatu płockiego został Aleksander Wilczyński, płońskiego Antoni Karwowski a sierpeckiego poseł Bronisław Chojnacki⁶⁶. We wrześniu wobec rezygnacji przewodniczącego Wilczyńskiego jego obowiązki przejął Kaczorowski⁶⁷. W porównaniu z innymi częściami województwa warszawskiego działalność OZN w powiatach płockim, płońskim i sierpeckim latem i jesienią 1938 roku była mało widoczna. Sytuacja zmieniła się dopiero tuż przed wyborami do parlamentu w 1938 roku. W październiku w powiecie płockim odnotowano 30 zgromadzeń publicznych, w sierpeckim 10. Po wyborach wszakże aktywność Obozu znacznie zmalała⁶⁸.

Same wybory w okręgu płockim naznaczone były ostrą walką wewnątrz OZN powstałą przy ustalaniu list kandydatów na posłów. Działacze płocki byli przeciwni umieszczeniu na pierwszym miejscu listy warszawiaka Leona Dąbrowskiego. W efekcie kłótni wykluczono z Obozu dwóch czołowych działaczy w tym Beczkowicza⁶⁹. Dąbrowski przepadł ostatecznie w wyborach, a do Sejmu z listy OZN w okręgu płockim weszli Kaczorowski i Stefan Klimkiewicz⁷⁰.

Aktywność OZN wzrosła po raz kolejny z początkiem 1939 roku. Na terenie powiatu płockiego wystąpiły zmiany organizacyjne. 10 lutego Okręg Warszawski zatwierdził skład prezydium Rady Obwodowej na powiat płocki. Przewodniczącym został Kaczorowski. W Radzie znaleźli się też Aleksander Batory, Leon Dorobek, Izidor Puternicki, Stanisław Hejke i Stanisław Kałużyński. W ramach Rady Obwodowej na powiat płocki zorganizowano cztery sekcje: rolną, spółdzielczą, oświatową i samorządową⁷¹.

Dużo uwagi ugrupowanie poświęciło kwietniowym wyborom samorządowym. Narodowa Demokracja wyszła z inicjatywą wystawienia wspólnej listy SN i OZN w wyborach do Rady Miejskiej Płocka celem skutecznego przeciwstawienia się Polskiej Partii Socjalistycznej i organizacjom żydowskim⁷². Do porozumienia jednak nie doszło. Działacze OZN wystartowali z list Chrześcijańskiego Zjednoczenia Gospodarczego i Radziwiskiego Gospodarczego Komitetu Wyborczego uzyskując w 32-osobowej Radzie Miasta 7 mandatów. Znaleźli się w niej znani od lat płocczanie, wśród nich m.in. Dorobek i Hejke⁷³. Wybory były potwierdzeniem słabości i rozbięcia płockiego Obozu. Świadczy o tym fakt, że Beczkowicz mandat w Radzie Miasta uzyskał z listy endeckiej⁷⁴.

Bardzo duże wpływy ludzie OZN posiadali w związkach zawodowych, organizacjach społecznych i stowarzyszeniach. W pierwszym rządzie należy tu wymienić OTOiKR, Płockie Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich oraz wszystkie związki zawodowe zrzeszone we wspomnianym już ZPZZ. Omawiany osobno w niniejszym artykule Związek Młodej Polski na terenie powiatu płockiego był właściwie filią OZN. Niebagatelną sprawą było też posiadanie czasopisma tj. „Kuriera Mazowieckiego”, które reprezentowało stanowisko Obozu⁷⁵. Podobnie jak omawiani wcześniej oenerowcy działacze OZN prowadzili akcję odczytową, choć na nieco mniejszą skalę. Odczyty miały przede wszystkim charakter propagandowy. Usiłowano przedstawiać w nich stanowisko Obozu na rozmaite kwestie realizowanej przezeń polityki wewnętrznej i zagranicznej⁷⁶. Dużą aktywność wykazywali na polu organizacji gospodarczych organizując cykliczne zjazdy tego typu stowarzyszeń, na których propagowano koncepcje gospodarcze Obozu szermując przy okazji hasłami o wielkości Polski⁷⁷.

Członkowie płockiego OZN nie byli oryginalni pod względem ideologicznym⁷⁸. Tak więc jaskrawo rzucał się w oczy propagowany przez nich kult osoby wodza. Zarówno sprawozdania sytuacyjne jak i artykuły w „Kurierze Mazowieckim” z lat 1937-1939 informują, że właściwie każde zebranie kończyło się okrzykami bądź rezolucją na cześć marszałka Śmigłego-Rydza⁷⁹. Koncepcje gospodarcze były wyraźnie zapożyczone z myśli młododeńskiej. Podkreślano konieczność interwencjonizmu państwowego i planowości w gospodarce⁸⁰. Działacze płocki podkreślali może nieco szczególniejszą rolę jaką do odegrania w Państwie Polskim ma wieś i zamieszkujący ją chłop. Postulowali usilnie konieczność rozwoju na Ziemi Płockiej przemysłu rolno - spożywczego i podniesienia kultury upraw na wsi⁸¹. Wymienione elementy ubrane zostały w szatę nacjonalizmu, choć wyraźnie trzeba zaznaczyć, że był to zabieg taktyczny dla zdobycia elektoratu⁸². Charakterystyczne dla propagandy płockiego OZN są słowa wygłoszone przez Kaczorowskiego: *Rolnik polski (...) z dumą (...) łączy się z innymi i woła o zjednoczenie obierając sobie za cel swego życia Wielką i Potężną Polskę - jako na drogowskaz do tego obieramy sobie Naczelnego Wodza Polski, Marszałka Śmigłego Rydza - pod Jego rozkazy oddajemy swe serce, swe mienie i życie*⁸³.

Jeszcze jedna kwestia wymaga naświetlenia. W obiegowej opinii antysemityzm w Drugiej Rzeczypospolitej przypisuje się przede wszystkim endecji oraz ugrupowaniom narodowo-radykalnym. Tymczasem momentami prześcigali się w nim z endekami aktywiści OZN. Nie można obok tej kwestii przejść obojętnie, jednakże, jak twierdzi Bogumił Grott, antysemityzm polski bardziej brał się z nędzy i związanej z nią zawiści niż z przekonania szerszych za pośrednictwem doktryny nacjonalistycznej⁸⁴. Tak więc zwłaszcza antyżydowskie hasła OZN należy potraktować jako typowe dostosowanie programu do potrzeb ludności. Płocki działacze Obozu w swoim antysemityzmie byli ostrzy jedynie w słowach. Postulowali podjęcie *zdecydowanej walki o odżydzenie naszego handlu i zajęcie wszelkich placówek przez żywoł zdecydowanie polski pod hasłem: „Polska dla Polaków”*⁸⁵. Natomiast działacze sierpeccy przeszli od słów do czy-

nów. Zorganizowana akcja antyżydowska w Sierpcu rozpoczęła się tuż przed Bożym Narodzeniem 1938 roku. Z inicjatywy OZN dzień targowy 14 grudnia został ogłoszony jako „dzień bez Żydów”. Na rynku ustawiono megafon, który uprzedzał publiczność, gdzie i co można kupić w polskich sklepach, poza tym rozlepiane były afisze o odpowiedniej treści, a oprócz tego cały dzień jeździł po mieście samochód, z którego młodzi członkowie OZN nawoływali do bojkotu Żydów⁸⁶. Bojkot handlu żydowskiego w Sierpcu gwałtownie ożywił się w lutym⁸⁷. Akcja toczyła się pod auspicjami „Międzyorganizacyjnego Komitetu Unarodowienia Życia Gospodarczego w Powiecie Sierpeckim” pracującego pod przewodnictwem Stanisława Malewicza, prezesa sierpeckiego OZN⁸⁸. Ów komitet działał nieprzerwanie do 14 czerwca, kiedy został zlikwidowany⁸⁹.

Oboz Zjednoczenia Narodowego był największym i najbardziej wpływowym pozaeuropejskim ugrupowaniem nacjonalistycznym na Ziemi Płockiej⁹⁰. Biorąc jednak pod uwagę, że był on ugrupowaniem nie tylko działającym legalnie, ale w dodatku rządzącym Polską w ostatnich trzech latach przed wybuchem II wojny światowej, trzeba stwierdzić, że na terenie Płocka i okolic nigdy nie dysponował tak dużymi wpływami do jakich aspirował. Nawet w porównaniu z innymi częściami województwa warszawskiego działalność Obozu w Płocku wyglądała słabo. Pomijając przyczyny takiego stanu rzeczy, na które działacze płocki nie mogli mieć żadnego wpływu, trzeba stwierdzić, że sprzyjały temu dodatkowo wewnętrzne animozje pomiędzy poszczególnymi płockimi działaczami Obozu oraz rozległe i głęboko ugruntowane wpływy na Mazowszu Płockim pravicowej opozycji OZN tj. przede wszystkim Narodowej Demokracji i w mniejszym stopniu chadecji i Obozu Narodowo - Radykalnego. Nie bez znaczenia była też negatywna w stosunku do obozu sanacyjnego postawa znakomitej większości duchowieństwa katolickiego Ziemi Płockiej.

3. Związek Młodej Polski

Związek Młodej Polski⁹¹ nie zaznaczył zbyt aktywnej swojej działalności na terenie Płocka i okolic. Do września 1937 roku poważniejszej działalności Związku nie zauważono w zasadzie w żadnej części województwa warszawskiego⁹². Dopiero w grudniu w powiecie płockim dzięki energicznej agitacji powstało 18 nowych oddziałów organizacji. 10 spośród tych oddziałów to były koła Związku Młodzieży Ludowej, 6 oddziałów powstało z byłych kół Związku Młodzieży Wiejskiej, a zaledwie 2 oddziały zostały nowo zorganizowane⁹³.

W powiecie płockim działalność ZMP rozpoczęła w styczniu 1939 roku, kiedy to w szeregu wsi wszystkich gmin powiatu założono koła Związku. We władzach oddziału płockiego znaleźli się: Stanisław Kałużyński (kierownik) oraz Leon Dorobek, Ignacy Figiel i Stefan Janowski⁹⁴. W marcu w Płocku powstała robotnicza drużyna ZMP, której szefem został Edmund Fusik⁹⁵.

Jak już nadmieniono w poprzedniej części artykułu ZMP w powiecie płockim był organizacją filialną OZN. Działalność przejawiali w nim aktywni i sympatycy Obozu. Koła Związku organizowały kursy, akademie, przedstawienia amatorskie. Na tle powiatu największą aktywność w działalności wykazywał oddział w Maszewie⁹⁶.

Pod względem ideowym działacze ZMP w zasadzie nie różnili się od OZN, choć widać u nich także wpływy „Polskiej Idei Imperialnej”⁹⁷. W relacji z inspekcji grupy w Gozdowie czytamy: *młodzież polska jest gotowa do wzięcia udziału w Wielkim Pochodzie Narodowym Młodzieży i że na marksistowsko - żydowskie hasła, głoszone przez starych partyjników nikt jej nie nabierze. Młodzież zna tylko jedno hasło i jedno zawołanie: „Budować Zjednoczoną, Potężną, Mocarstwową Polskę Żołnierską na zasadach etyki chrześcijańskiej, w których gospodarzem będzie tylko i jedynie Naród Polski”*⁹⁸.

4. Związek Młodych Narodowców

Na terenie Płocka i okolic nie zanotowano przed wojną zorganizowanych struktur Związku Młodych Narodowców⁹⁹. Były natomiast próby rozwinięcia działalności tej organizacji. Działo się to tuż po delegalizacji ONR w 1934 roku. Otóż podobnie jak w całym kraju płocki oenerowcy nie bardzo chcieli pracować w warunkach nielegalnych. Szukali więc możliwości współpracy z legalnie działającymi narodowymi organizacjami. Tak się złożyło, że Zarząd Główny ZMN zalecał przyjmowanie byłych oenerowców w swoje szeregi motywując to koniecznością zjednoczenia Ruchu Młodych¹⁰⁰.

Na początku sierpnia przybyła do Płocka studentka Uniwersytetu Warszawskiego o nieustalonym nazwisku, przysłana z centrali rozwiązanego ONR dla nawiązania kontaktu z byłymi działaczami oenerowskimi. Bezpośrednim celem przyjazdu było zorganizowanie w Płocku ZMN. W mieszkaniu adwokata Józefa Balińskiego odbyło się spotkanie, w którym uczestniczył Jerzy Staszewski, kierownik byłego legalnego Powiatowego Wydziału ONR. Nie ma danych co do ustaleń jakie zapadły na tym spotkaniu. Niedługo potem pod koniec sierpnia w mieszkaniu Staszewskiego odbyła się jeszcze jedna poufna konferencja, na której postanowiono przystąpić do zorganizowania struktur ZMN. Uczestniczył w niej Lesiewicz, prezes Dzielnicy Mazowieckiej Towarzystwa „Sokół”, który kładł nacisk, aby do nowej organizacji przyjmować tylko ludzi wypróbowanych¹⁰¹.

Nie wiadomo dlaczego działalność ZMN nie rozwinęła się w Płocku. Można tylko się domyślać, że potencjalni płocki działacze Związku nie chcieli zaakceptować jego współpracy z obozem rządzącym, do której dążyły władze centralne ZMN. W grę mogły też wchodzić różnice programowe.

5. Narodowi Socjaliści

Piotr Świercz twierdzi, że Płock był jednym z kilku miast w Polsce międzywojennej, w którym Partia Narodowych Socjalistów posiadała wpływy polityczne¹⁰². Na podstawie materiałów archiwalnych Archiwum Państwowego m.st. Warszawy i lokalnej prasy trudno wszakże zweryfikować, jak duże one były.

Wiadomo jedynie, że istniała w Płocku jakaś grupa osób, która reprezentowała poglądy którejs z narodowo-socjalistycznych partyjek, skoro przez jej członków podejmowane były próby działalności. Otóż przy końcu września 1935 roku przyjeżdżał do Płocka Wacław Koziełski z Sosnowca¹⁰³. M.in. w sali Towarzystwa Wioślarskiego w Hotelu Angielskim miał się odbyć jego odczyt pt. „Starosnacja, staroendecja i nowy komunizm”. Po-

mimo zapowiedzi w gazetach¹⁰⁴, odczyt spotkał się z odmową Starostwa Płockiego „ze względu na bezpieczeństwo”¹⁰⁵. Nie był to wyjątek - systematycznie odmawiano Kozielskiemu odczytów w województwie śląskim, z którego pochodził. Z założeń programowych partyjki, którą Kozielski reprezentował, znany jest w zasadzie tylko jeden postulat: walka z Żydami¹⁰⁶.

6. Zjednoczenie Chrześcijańsko - Społeczne

Andrzej Micewski zalicza Zjednoczenie Chrześcijańsko - Społeczne do organizacji chadeckich¹⁰⁷. Pomimo tego jest ono omawiane w niniejszym artykule, jako że w Płocku, co było pewnym ewenementem na tle całego kraju, zostało ono opanowane z czasem przez działaczy o poglądach nacjonalistycznych.

Akcję organizacyjną ku utworzeniu koła ZChS w Płocku rozpoczął w październiku 1934 roku Kołakowski¹⁰⁸. Prace posuwały się jednak bardzo wolno. Dopiero

w sierpniu 1935 roku utworzona została w Płocku placówka Zjednoczenia z prezesem Stefanem Jankowskim na czele¹⁰⁹.

ZChS nigdy nie było popularne na terenie województwa warszawskiego, a fragmentaryczną działalność przejawiało tylko w Płocku. Po półrocznej współpracy z obozem rządzącym zaczęło coraz bardziej ulegać wpływowi Stronnictwa Narodowego, tak że w październiku 1936 roku było prawie w całości opanowane przez decyzję - członkowie ZChS byli przeważnie jednocześnie członkami SN. Od października 1936 ZChS posiadało w Płocku własną świetlicę, w której organizowało zebrania. Jednym z bardziej widocznych działaczy ugrupowania był Bolesław Serejko, emerytowany inspektor szkolny¹¹⁰. Aktywność ugrupowania nie była jednak duża. Wiadomo, że na początku marca 1937 roku Jankowski zadeklarował przystąpienie ZChS do OZN, co de facto oznaczało kres działalności stronnictwa¹¹¹.

PRZYPISY

¹ Poza ugrupowaniami omawianymi w niniejszym artykule należy zaliczyć do nich Partię Narodowych Socjalistów, Związek Nacjonalistów Polskich, Stronnictwo Faszystów Polskich, Radykalny Ruch Uzdrawienia, Narodowo - Socjalistyczną Partię Robotniczą, Narodowo - Społeczną Partię Radykalną, Narodowo - Socjalistyczną Partię Miast i Wsi, Polską Partię Narodowych Socjalistów, Stronnictwo Wielkiej Polski. Wszystkie te ugrupowania charakteryzowały się pozytywnym nastawieniem do katolicyzmu. Oprócz wyżej wymienionych istniała też antykatolicka, neopogańska, nacjonalistyczna grupa „Zadrugi” skupiona wokół Jana Stachniuka. Por. B. Grott, *Nacjonalizm chrześcijański. Narodowo - katolicka formacja ideowa w II Rzeczypospolitej na tle porównawczym*, Kraków 1996; por. także: S. Rudnicki, *Obóz Narodowo - Radykalny. Geneza i działalność*, Warszawa 1985.

² Poza Obozem Zjednoczenia Narodowego i Obozem Narodowo - Radykalnym ugrupowania te nie posiadały widocznych wpływów na terenie Płocka i okolic. Po pierwsze był to rezultat bardzo silnej pozycji Narodowej Demokracji na całym Mazowszu Płockim. Po drugie ugrupowania te większą rolę odgrywały w dużych ośrodkach miejskich, a takich na Ziemi Płockiej w II RP nie było. Po trzecie gros tych grup wywodził się ze środowisk akademickich, a Płock przed II wojną światową ośrodkiem akademickim nie był. Po czwarte wreszcie fakt, że te z nich, które posiadały w nazwie przymiotnik „narodowo - socjalistyczny”, najsilniej działały jedynie w Łodzi i na Śląsku, wynikał z kontrakcji Polaków przeciwko działalności tamtejszych faszystujących organizacji niemieckich. Z powodu braku źródeł autor nie podaje liczebności żadnego z omawianych w artykule ugrupowań. Na podstawie wielu przesłanek można sądzić, że liczebność OZN w powiecie płockim należy szacować w setkach osób, podobnież ZMP, ONR i ZChS mogły posiadać po kilkunastu, najwyżej kilkudziesięciu aktywnych działaczy. Prawdopodobnie ani ZMN, ani żadna z partii narodowo-socjalistycznych nie posiadały nigdy w Płocku zorganizowanych struktur, a co za tym idzie i członków.

³ Cyt. za: *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1999, s. 313-314.

⁴ Cyt. za: P. Świercz, *Narodowa Demokracja na Góymy Śląsku w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 1999, s. 158-159.

⁵ S. Rudnicki, op. cit., s. 5.

⁶ Cyt. za: *Z odczytu p. mec. L. Rudowskiego*, „Głos Mazowiecki” 1936, nr 66 z 19 VI

⁷ O nacjonalizmie chrześcijańskim zob. w: B. Grott, op. cit.

⁸ P. Świercz, op. cit., s. 162.

⁹ „Głos Mazowiecki” 1934, nr 91 z 20 IV

¹⁰ Genezy powstania ONR należy upatrywać w narastającym od początku lat 30. konflikcie pomiędzy „starymi” i „młodymi” działaczami Narodowej Demokracji. „Młodzi” od „starych” różnili się nie tyle wiekiem, co postawą i metodami postępowania - „młodych” cechowała większa bojowość i radykalizm działania. Obie grupy różniły się też przeszłością. Do „starych” endeków należeli wszyscy ci, którzy nie działali w Ruchu Młodych Obozu Wielkiej Polski a następnie w Sekcjach Młodych Stronnictwa Narodowego. Kwestie sporne dotyczyły głównie taktyki działania obozu narodowego, ale w miarę narastania rozbieżności coraz większego znaczenia nabierały różnice programowe. Apogium konfliktu wystąpiło po ogłoszeniu przez władze sanacyjne w 1933 roku zakazu działalności Obozu Wielkiej Polski opanowanego przez „młodych”. „Starzy” uważali, że należy podporządkować się nakazom władz, „młodzi” chcieli działać nadal. Władze Stronnictwa Narodowego postanowiły włączyć członków byłego OWP po trosze do SN, po trosze zaś do Sekcji Młodych SN celem ich rozproszenia, a w konsekwencji objęcia nad nimi kuratelii. „Młodzi” cały czas szukali jednak nowych form działania i sposobów ujawnienia się. Kłótnie doprowadziły w końcu do tego, że najbardziej radykalną grupę działaczy „młodych” usunięto z zajmowanych stanowisk w organizacjach endeckich. To właśnie oni stanęli na czele nowej organizacji - Obozu Narodowo - Radykalnego. Deklaracja ideowa stronnictwa ogłoszona została 14 kwietnia 1934 roku na łamach „Sztafety”. Zob. S. Rudnicki, op. cit.

¹¹ „Głos Mazowiecki” 1934, nr 113 z 18 V. Z dostępnych materiałów wynika, że Leonard Rudowski pozostał kierownikiem płockiego oddziału ONR do wybuchu II wojny światowej.

¹² Archiwum Państwowe m. st. Warszawy (dalej APW), Urząd Wojewódzki Warszawski (dalej UWW), sygn. 82, k. 173.

¹³ APW, UWW, sygn. 99, k. 24.

¹⁴ APW, UWW, sygn. 82, k. 206.

¹⁵ APW, UWW, sygn. 80, k. 107; „Głos Mazowiecki” 1934, nr 150 z 4 VII

¹⁶ S. Rudnicki, op. cit., s. 252.

¹⁷ Zob. część 4 niniejszego artykułu.

¹⁸ APW, UWW, sygn. 82, k. 311.

¹⁹ Archiwum Państwowe w Płocku (dalej APP), Starostwo Powiatowe w Płocku, sygn. 16, k. 6 i 8.

- 20 Okręgowy Zarząd SN w Warszawie mianował Staszewskiego i Barcińskiego na ww. stanowiska w styczniu 1936 roku. Zob. APW, UWW, sygn. 99, k. 24.
- 21 Grabecki powiedział to 14 VI 1936 na zjeździe kierowników i prezesów kół SN w Płocku. Zob. APW, UWW, sygn. 99, k. 203-204.
- 22 APW, UWW, sygn. 99, k. 269.
- 23 Rudowski po powrocie z Warszawy odbył w dniu 27 IX 1935 konferencję w swym mieszkaniu z Gustawem Nowakiem, Stanisławem Antczakiem i Jackiem Wierzbickim, oświadczając im, że w Warszawie prowadził konferencję z liderami ONR, którzy mówili mu, że w najbliższym czasie ma nastąpić połączenie ONR z Sekcją Młodych SN. Zob. APW, UWW, sygn. 86, k. 204-207.
- 24 APP, Akta Miasta Płocka (dalej AMP), sygn. 26750, Protokół wyborczy Okręgu nr V do Rady Miasta Płocka z 16 kwietnia 1939.
- 25 „Głos Mazowiecki” 1939, nr 95 z 24 IV.
- 26 Antysemickie hasła były zawarte w programie ONR. W punkcie 3. czytamy: (...) *Żyd nie może być obywatelem Państwa Polskiego i póki ziemie polskie jeszcze zamieszkuje - powinien być traktowany jedynie jako przynależny do Państwa*. Pełny tekst deklaracji ONR zob. w: *Programy partii i stronnictw politycznych w Polsce w latach 1918-1939*, red. E. Orloff, A. Pasternak, Rzeszów 1993, s. 48 - 51.
- 27 M. Sokolnicki, *Przejawy antysemityzmu w Płocku w latach 30.*, „Notatki Płockie” 1997, nr 1; tenże, *Przejawy antysemityzmu w Płocku w latach 30. (W świetle akt Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego)*, „Notatki Płockie” 1999, nr 2.
- 28 APW, UWW, sygn. 82, k. 311.
- 29 „Przebudzenie” nr 7 z kwietnia 1938.
- 30 „Głos Mazowiecki” 1935, nr 263 z 13 XI. W numerze czytamy o Związku Polskim m.in., że *Koło Płockie powołano do życia w tym celu, aby rozpoczętą w Płocku akcją unarodowienia handlu i rzemiosła ująć w ramy organizacyjne i zaangażować do współpracy całe społeczeństwo polskie Płocka i okolic*.
- 31 „Głos Mazowiecki” 1937, nr 15 z 19 I.
- 32 APW, UWW, sygn. 103, k. 199; „Przebudzenie”, op. cit.
- 33 Prezesem Kasy był Rudowski. W zarządzie znajdował się też Witold Pawłowski. Zob. „Głos Mazowiecki” 1938, nr 147 z 1 VII.
- 34 APW, UWW, sygn. 99, k. 22.
- 35 „Głos Mazowiecki” 1936, nr 46 z 25 II.
- 36 APW, UWW, sygn. 99, k. 157.
- 37 „Głos Mazowiecki” 1937, nr 258 z 8 XI.
- 38 „Przebudzenie”, op. cit.
- 39 Średnio w 1937 roku obrót handlu żydowskiego wynosił około 50% obrotu z roku 1936. Zob. APW, UWW, sygn. 102, k. 293.
- 40 APW, UWW, sygn. 103, k. 118.
- 41 APW, UWW, sygn. 103, k. 199; tamże, sygn. 108, k. 101; „Głos Mazowiecki” 1938, nr 207 z 10 IX.
- 42 „Głos Mazowiecki” 1935, nr 99 z 27 IV.
- 43 APW, UWW, sygn. 99, k. 451.
- 44 APW, UWW, sygn. 99, k. 358 i 404.
- 45 Cyt. za: L. Rudowski, *Sokolim szlakiem*, „Głos Mazowiecki” 1936, nr 155 z 7 VII.
- 46 „Głos Mazowiecki” 1936, nr 15 z 20 I.
- 47 APW, UWW, sygn. 86, k. 228.
- 48 Różnice w ONR na gruncie osobistych ambicji i różnic programowych występowały w zasadzie od jesieni 1934 r. tuż po wyjściu z więzień czołowych działaczy. Z czasem jedna grupa skupiła się wokół czasopisma „ABC” przyjmując od niego nazwę ONR-ABC. Przywódcą tej grupy był Henryk Rossman. Obok niego dużą rolę odgrywał Jan Jodziewicz. Druga grupa działaczy skupiona wokół Bolesława Piaseckiego i czasopisma „Falanga” zaczęła posługiwać się nazwą RNR-Falanga. Zob. S. Rudnicki, op. cit., s. 261-263.
- 49 O miejscu katolicyzmu w systemie aksjologicznym ONR zob. [w:] B. Grott, *Katolicyzm w doktrynach ugrupowań narodowo - radykalnych do roku 1939*, Kraków 1987.
- 50 Pełny tekst deklaracji zob. [w:] *Programy partii i stronnictw politycznych w Polsce*, s. 121-129. Rozwiązanie Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem w 1935 roku było jednym z symptomów kryzysu politycznego w obozie piłsudczykowskim. Obóz sanacyjny stanął w obliczu pilnej potrzeby założenia nowej partii. Tadeusz Jędruszcak sugeruje, że myśl powołania do życia Obozu Zjednoczenia Narodowego wyszła z otoczenia marszałka Edwarda Rydza - Śmigłego. OZN miał służyć celom i ambicjom grupy marszałka. Trudna sytuacja wewnętrzna i zewnętrzna Polski oraz znaczny wzrost siły opozycji pozaparlamentarnej, wśród której najsilniejszym ugrupowaniem było Stronnictwo Narodowe, sprawiły, że w niektórych kręgach realnym wydawała się utrata władzy przez piłsudczyków. 21 lutego 1937 roku ogłoszona została deklaracja OZN, na czele którego stanął płk Adam Koc, co było podkreśleniem kierowniczej roli legionistów w nowej partii. Cechą charakterystyczną OZN było przejmowanie hasel od konkurencyjnego w stosunku do sanacji obozu narodowego. Wynikało to z braku podstaw ideologicznych formacji piłsudczykowskiej. W założeniu chciano zespolić tradycję piłsudczykowską z nacjonalistyczną. Zob. T. Jędruszcak, *Piłsudczycy bez Piłsudskiego. Powstanie Obozu Zjednoczenia Narodowego w 1937 roku*, Warszawa 1963; także: J. Majchrowski, *Silni - Zwarci - Gotowi. Myśl polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego*, Warszawa 1985.
- 51 APW, UWW, sygn. 102, k. 44.
- 52 F. Wybult, *Wytkniętą pójdziemy drogą*, „Kurier Mazowiecki” 1937, nr 42 z 22 II.
- 53 APW, UWW, sygn. 102, k. 121-122; „Kurier Mazowiecki” 1937, nr 52 z 4 III.
- 54 Akces do OZN zgłosiły następujące ugrupowania: Związek Młodych Narodowców, Narodowe Chrześcijańskie Zjednoczenie Pracy, Chłopskie Stronnictwo Rolnicze, działacze dawnego Wyzwolenia i dawnego Stronnictwa Chłopskiego. Zob. T. Jędruszcak, op. cit., s. 139.
- 55 APW, UWW, sygn. 102, k. 141.
- 56 Organizacyjnie OZN dzielił się na okręgi (pokrywające się z województwami), obwody (pokrywające się z powiatami), oddziały i zespoły. Poza tym Obóz dzielił się na sektory miejski i wiejski a z czasem także na młodzieżowy i robotniczy. Zob. T. Jędruszcak, op. cit., s. 151.
- 57 APW, UWW, sygn. 102, k. 195 i 219. Prowadzenie polityki przejścia endeckich hasel, a co za tym idzie osób i elektoratu nie przyniosła OZN pełnego sukcesu, choć niewątpliwie nadszarpaneło nieco wpływy endecji. Generalnie endecy ziemi płockiej byli do OZN nastawieni negatywnie. Wacław Rosiński, czołowy działacz SN powiatu płońskiego na zebraniu 10.VII.1938 roku w Goworowie mówił m.in.: *OZN to odrodzone BBWR, które przejawiało taką działalność, że po zlikwidowaniu go musiano zniszczyć wszystkie akta organizacyjne. (...) Koc nie miał zaufania w społeczeństwie i dlatego musiał ustąpić. Ludzie OZN są nieuczciwi, niesprawiedliwi i nie umieją rządzić. (...) W Polsce nie zapanuje ład i dlatego SN nie chce przystąpić do zjednoczenia z OZN*. Zob. APW, UWW, sygn. 109, k. 185.
- 58 APW, UWW, sygn. 102, k. 228.
- 59 APW, UWW, sygn. 102, k. 251.
- 60 APW, UWW, sygn. 102, k. 333.
- 61 APW, UWW, sygn. 109, k. 368. Przymusowe ustąpienie płk Koca z funkcji szefa OZN było karą za jego ścisłą współ-

- pracę z RNR - Falangą na gruncie Związku Młodej Polski (ZMP omawiane jest w części 3 niniejszego artykułu). Zob. Władysław Pobóg - Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945*, t. II, Londyn 1956, s. 613.
- 62 APW, UWW, sygn. 108, k. 10.
- 63 APW, UWW, sygn. 108, k. 45.
- 64 APW, UWW, sygn. 109, k. 84.
- 65 APW, UWW, sygn. 109, k. 117.
- 66 APW, UWW, sygn. 109, k. 117; „Kurier Mazowiecki” 1938, nr 107 z 12 V.
- 67 „Kurier Mazowiecki” 1938, nr 218 z 24 IX.
- 68 APW, UWW, sygn. 109, k. 285 i 308.
- 69 „Głos Mazowiecki” 1938, nr 235 z 13 X.
- 70 „Głos Mazowiecki” 1938, nr 256 z 8 XI.
- 71 APW, UWW, sygn. 110, k. 99.
- 72 APW, UWW, sygn. 110, k. 97; tamże, sygn. 109, k. 309.
- 73 APP, AMP, sygn. 26741, Protokoły wyborcze z wyborów do Rady Miasta Płocka z 16 kwietnia 1939.
- 74 APP, AMP, sygn. 26741, Lista nr 3 Bezpartyjnego Katolicko - Narodowego Komitetu Wyborczego i Protokół wyborczy Okręgu nr I wyborów do Rady Miasta Płocka z 16 kwietnia 1939.
- 75 Sprawozdania sytuacyjne określają „Kurier Mazowiecki” jako czasopismo prorządowe. Por. APW, UWW, sygn. 102, k. 46.
- 76 Por. APW, UWW, sygn. 109, k. 117 i 151; „Kurier Mazowiecki” 1938, nr 139 z 22 VI.
- 77 Por. *Imponujący zjazd gospodarczy Mazowsza Płockiego*, „Kurier Mazowiecki” 1939, nr 71 z 27 III.
- 78 O ideologii Obozu Zjednoczenia Narodowego zob. [w:] J. Majchrowski, op. cit.
- 79 Zob. choćby: APW, UWW, sygn. 109, k. 151; „Kurier Mazowiecki” 1939, nr 71 z 27 III.
- 80 J. Majchrowski, op. cit., s. 91-97.
- 81 Por. APW, UWW, sygn. 109, k. 151; „Kurier Mazowiecki” 1937, nr 264 z 17 XI.
- 82 Zob. J. Majchrowski, op. cit., s. 43.
- 83 Cyt. za: *Imponujący zjazd gospodarczy Mazowsza Płockiego*, „Kurier Mazowiecki” 1939, nr 71 z 27 III.
- 84 Zob. B. Grott, *Nacjonalizm chrześcijański*, s. 83.
- 85 Cyt. za: *Zjazd członków OZN powiatu płockiego*, „Kurier Mazowiecki” 1938, nr 65 z 21 III.
- 86 APW, UWW, sygn. 109, k. 339.
- 87 APW, UWW, sygn. 110, k. 99.
- 88 APW, UWW, sygn. 110, k. 100.
- 89 APW, UWW, sygn. 110, k. 127.
- 90 Poza brakiem źródeł trudność w oszacowaniu faktycznej liczby członków OZN w Płocku i na ziemi płockiej wynika ze skomplikowanego członkostwa w Obozie. Było ono bowiem dwójakiego rodzaju: po pierwsze - indywidualne, po drugie - zbiorowe (wchodziły doń całe organizacje). Por. J. Majchrowski, op. cit., s. 26.
- 91 Związek Młodej Polski został założony przez obóz sanacyjny 23 VI. 1937 roku a jego pierwszym kierownikiem został szef OZN płk Adam Koc. Od października kierownictwo objął Jerzy Rutkowski. Na skutek porozumienia pomiędzy działaczami OZN i ludźmi Bolesława Piaseckiego wiele czołowych miejsc w aparacie i w prasie ZMP objęli działacze RNR-Falangi, dotychczas mniej zaangażowani w działalność własnej organizacji. W ten sposób Falanga wyszła ze stanu nielegalności. ZMP była organizacją hierarchiczną, charakteryzującą się bezwzględnym posłuszeństwem wobec przełożonych. Na wzór Falangi podjęto działalność bojówkarską. System organizacyjny i program wzorowany był na RNR. Wiosną 1938 ZMP zaprzestało współpracy z RNR, a władzę w ZMP przejęli działacze Związku Młodych Narodowców. Od tego momentu ZMP traktować można jako filię OZN. Zob. S. Rudnicki, op. cit., s. 315-316; zob. także: J. Majchrowski, op. cit., s. 167-181.
- 92 APW, UWW, sygn. 102, k. 251.
- 93 APW, UWW, sygn. 102, k. 367.
- 94 „Kurier Mazowiecki” 1939, nr 18 z 23 I; 1939, nr 20 z 25 I.
- 95 „Kurier Mazowiecki” 1939, nr 73 z 29 III.
- 96 „Kurier Mazowiecki” 1939, nr 20 z 25 I; 1939, nr 89 z 19 IV.
- 97 „Polska Idea Imperialna” to wystąpienie programowe redakcji czasopisma „Polityka” (wychodziło od 1937). Środowisko to skupione wokół Jerzego Giedroycia uchodziło za prorządowe a właściwie za lojalną opozycję sanacyjną. Jego główne zasady polityczne wyznaczały trzy idee: mocarstwo, prawnorządność i silnej władzy. Zob. *Polska Idea Imperialna* [w:] *Naród, Państwo, Władza*, red. A. Dudek, B. Szlachta, Kraków 1996.
- 98 Cyt. za: *Z życia Zw. Młodej Polski w Gozdowie*, „Kurier Mazowiecki” 1939, nr 53 z 6 III.
- 99 Związek Młodych Narodowców był pierwszą grupą, która wylamała się z obozu Narodowej Demokracji, co miało miejsce na przełomie 1933 i 1934 roku w Poznaniu. Na czele ZMN stanęli wybitni działacze byłego OWP, posłowie na sejm, naukowcy i publicyści - Jerzy Drobniak, Ryszard Piestrzyński, Zygmunt Wojciechowski i Jan Zdzitowiecki, który objął stanowisko prezesa. Secesjonści z ZMN zarzucali Stronnictwu Narodowemu głównie brak aktywności politycznej. W dziedzinie ustrojowej ZMN wysuwał konieczność hierarchicznego zorganizowania narodu pod kierownictwem elity. W sprawach gospodarczych głosił hasła upowszechniania własności, wyrugowania Żydów z gospodarki narodowej, co pozwoliłoby na zatrudnienie bezrobotnych i nadmiaru ludności ze wsi. Występowano przeciwko liberalizmowi gospodarczemu. Przywódcy ZMN zafascynowani byli sytuacją we Włoszech, a Drobniak nawet hitleryzmem. W odróżnieniu od SN ZMN stał na stanowisku współpracy z obozem rządzącym. Zob. S. Rudnicki, op. cit., s. 194-199, 257.
- 100 Tamże, s. 257.
- 101 APW, UWW, sygn. 82, k. 258.
- 102 P. Świercz, op. cit., s. 189-190.
- 103 Wacław Kozielski działał początkowo w Stronnictwie Narodowym w Kielcach. W 1933 roku został Przewodniczącym Rady Naczelnej Narodowo - Socjalistycznej Partii Robotniczej. Po delegalizacji tej partii zorganizował w 1935 roku Narodowo - Socjalistyczną Partię Miast i Wsi. Zob. P. Świercz, op. cit., s. 180-185.
- 104 Zob. „Głos Mazowiecki” 1935, nr 222 z 25 IX.
- 105 APW, UWW, sygn. 86, k. 206; „Głos Mazowiecki” 1935, nr 224 z 27 IX.
- 106 P. Świercz, op. cit., 185.
- 107 Zjednoczenie Chrześcijańsko - Społeczne było chadeckim ugrupowaniem powstałym na początku 1934 roku na gruncie rozłamu w Stronnictwie Chrześcijańsko - Demokratycznym. Inspiratorem rozłamu był obóz sanacyjny. Jedną z najbardziej znaczących osób ZChS był prof. Antoni Ponikowski. Zob. A. Micewski, *Z geografii politycznej II Rzeczypospolitej*, Kraków 1964, s. 176.
- 108 „Głos Mazowiecki” 1934, nr 251 z 31 X.
- 109 „Głos Mazowiecki” 1935, nr 190 z 19 VIII.
- 110 APW, UWW, sygn. 97, k. 202.
- 111 „Kurier Mazowiecki” 1937, nr 52 z 4 III.